

اصول فقه ۳ (حلقه ثانیه)

سطح ۲

درس ۳

استاد: حجت الاسلام والمسلمین علم الهدی
آموزشیار: آقای مصطفی ده‌باشی

مقدمه

بیان شد که یکی از راه‌های عمده در زمینه احراز وجدانی صدور، تواتر است. در درس گذشته، تعریف تواتر، نحوه حصول، ویژگی‌ها و احتمال صدق و کذب آن بر اساس حساب احتمالات، بیان شد.

نکته قابل ذکر درباره تواتر این است که اندیشمندان اسلامی گرچه حصول علم را از راه خبر متواتر، ضروری و بدیهی می‌دانند، اما شهید صدر(ره) با بیان منطقی و تحلیل ریاضی به آن، شکل و صورت برهانی بخشیده است. هرچند بدیهی بی‌نیاز از استدلال است لکن منافاتی با آن نیز ندارد. در این درس، اقسام سه‌گانه خبر متواتر، که عبارتند از: تواتر لفظی، معنوی و اجمالی مورد بررسی قرار می‌گیرد. مبنای این تقسیم سه‌گانه، محور تشابه اخبار است.

هم‌چنین در ارزیابی احتمال صدق و کذب خبر، عوامل کمی و کیفی را مورد لحاظ قرار داده و با عامل دیگری که مربوط به مفاد خبر می‌باشد نیز آشنا خواهیم شد.

برای مطالعه بیشتر در این زمینه، می‌توان به کتاب «منطق فقهات» از محمد امین براتی و نیز کتاب «الدروس» (شرح حلقه ثانیه) از سید کمال حیدری مراجعه نمود.

متن درس

[وسائل الاثبات الوجداني ...]

الخبر المتواتر... و بهذا يظهر ان الاحراز في الخبر المتواتر يقوم على اساس حساب الاحتمالات. [و التواتر تارة يكون لفظياً، و اخرى معنوياً، و ثالثة اجمالياً، و ذلك ان المحور المشترك لكل الإخبارات ان كان لفظاً محدداً، فهذا من الأول، و ان كان قضية معنوية محددة، فهذا من الثاني، و ان كان لازماً منتزعاً، فهذا من الثالث. و كلما كان المحور اكثر تحديداً كان حصول التواتر الموجب لليقين بحساب الاحتمالات أسرع إذ يكون افتراض تطابق مصالح المخبرين جميعاً بتلك الدرجة من الدقة رغم اختلاف احوالهم و اوضاعهم أبعد في منطق حساب الاحتمالات. و كما تدخل خصائص المخبرين من الناحية الكمية و الكيفية في تقييم الاحتمال، كذلك تدخل خصائص المخبر عنه – اي مفاد الخبر – و هي على نحوين: خصائص عامة و خصائص نسبية.

اقسام تواتر

گفته شد که خبر متواتر، خبری است که راویان آن به حدی زیادتند که موجب حصول علم به صدور می‌گردد؛ بنابراین ملاک تواتر، حصول علم است.

تواتر به سه قسم تقسیم می‌شود:

الف) تواتر لفظی: تمام مخبرین با لفظ واحد از یک چیز خبر دهند (اشتراک اخبار در لفظ). مانند حدیث غدیر که راویان متعددی، آن را با خصوصیات یکسان نقل کرده‌اند.

ب) تواتر معنوی: تمام مخبرین از یک امر جامع که مشترک بین تمام اخبار است خبر دهند؛ هرچند که این جامع مشترک، با الفاظ مختلف بیان شده باشد.

نکته: لازم نیست که جامع مشترک، مدلول مطابقی همه اخبار باشد، بلکه اگر در یکی از اخبار، مدلول مطابقی و در دیگری، مدلول التزامی و در خبر سوم، مدلول تضمنی^۱ هم باشد کافی است.

مثال: یک خبر بگوید: حاتم طایی، سخاوتمند بود ← سخاوت حاتم، مدلول مطابقی است.

خبر دیگر بگوید: به خانه حاتم رفتیم و او به خوبی از ما پذیرایی نمود ← سخاوت حاتم، مدلول التزامی است. خبر سوم بگوید: اهل قبیله طایی، همه سخاوتمندند ← سخاوت حاتم، مدلول دلالت تضمنی است.

ج) تواتر اجمالی: تواتری که نه در لفظ، اشتراک وجود داشته باشد و نه در معنا؛ بلکه به عنوان مثال، سه خبر وجود داشته باشد که از حیث لفظ و معنا کاملاً با هم متفاوت باشند و علم پیدا کنیم که یکی از این خبرها صادق است. پس عنوان «أحدها» یا «یکی از این خبرها» لازم انتزاعی است که بر تک تک اخبار قابل اطلاق است.

هرچه اخبار مخبرین از جهت محور و موضوع بیشتر به هم شبیه باشند، احتمال کذب همه مخبرین، کاهش پیدا می‌کند؛ چون احتمال کذب درباره یک خبر، به خاطر مصلحتی است که به مخبر آن برمی‌گردد. وقتی که با انبوه مخبرینی مواجه می‌شویم که بسیار شبیه به هم نقل کرده باشند، اگر تمام آن اخبار، دروغ باشند، به منزله این است که مصلحتی مشابه برای آن‌ها وجود داشته که طبق حساب احتمالات بسیار بعید است؛ زیرا شخصیت، موقعیت جغرافیایی و منافع مخبرین متفاوت است.

FG

اقسام تواتر {
 الف) لفظی: اشتراک اخبار در الفاظ
 ب) معنوی: اشتراک اخبار در معنا
 ج) اجمالی: عدم اشتراک اخبار در لفظ و معنا

Sco۱:۲۰:۲۲

^۱. دلالت مطابقی: دلالت لفظ بر تمام مفاد موضوع له است. دلالت التزامی: دلالت لفظ بر معنایی است که از موضوع له خارج بوده، اما ارتباط و ملازمه بین موضوع له و آن معنی برقرار است. دلالت تضمنی: دلالت لفظ بر یک قسمت از موضوع له را گویند. مثال هر کدام در متن موجود است.

تطبيق

و التواتر تارة يكون لفظياً و اخرى معنوياً و ثالثة اجمالياً

تواتر گاهی لفظی است و گاهی معنوی و گاهی اجمالی.

و ذلك^۱ ان المحور المشترك لكل الاخبارات ان كان^۲ لفظاً محدداً فهذا من الاول و ان كان قضية معنوية محددة فهذا من الثاني و ان كان لازماً منتزعا^۳ فهذا من الثالث.

تقسیم سه گانه تواتر به خاطر این است که اگر محور مشترک در اخبار، لفظ مشخصی باشد، تواتر لفظی است و اگر امر معنوی مشخصی باشد، تواتر معنوی است و اگر لازم متنزعی باشد (مثل عنوان «أحدها»)، تواتر اجمالی است.

و كلما كان المحور اكثر تحديداً كان حصول التواتر الموجب لليقين بحساب الاحتمالات أسرع^۴

هرچه محور اخبار، مشخص تر باشد (و به عبارت دیگر، خبرها تشابه بیشتری به هم داشته باشند) بر طبق حساب احتمالات، حصول تواتر که موجب علم و یقین است، سریع تر می شود^۵.

إذ^۶ يكون افتراض تطابق مصالح المخبرين جميعاً بتلك^۷ الدرجة من الدقة رغم اختلاف احوالهم و اوضاعهم أبعد^۸ في منطق حساب الاحتمالات.

زیرا با وجود اختلاف اوضاع و احوال مخبرین، تطابق و هماهنگی مصالح همه مخبرین، تا این درجه از دقت، در منطق حساب احتمالات بعیدتر است.

Sco۲:۲۷:۱۵

دخيل بودن ویژگی های مفاد خبر در حصول صدق آن

گفته شد که برای حصول علم به صدق یک خبر، دو عامل کمی و کیفی تأثیر دارند. علاوه بر این دو عامل که مربوط به ویژگی های مخبر هستند، عامل سومی هم وجود دارد که باعث سرعت حصول علم به صدق یک خبر می شود و آن عبارت است از: ویژگی های مفاد خبر. مثلاً اگر مفاد خبر، عادی و غیر بعید از ذهن باشد، سریع تر به صدق خبر می رسیم؛ بر خلاف زمانی که مفاد خبر، غیرعادی و عجیب باشد. ویژگی های مفاد خبر به دو دسته ویژگی های عام و ویژگی های نسبی تقسیم می شوند که در درس بعد توضیح آن ها خواهد آمد.

^۱. مشارالیه: تقسیم بندی سه گانه تواتر.

^۲. اسم کان: المحور.

^۳. یعنی: عنوان «أحدها».

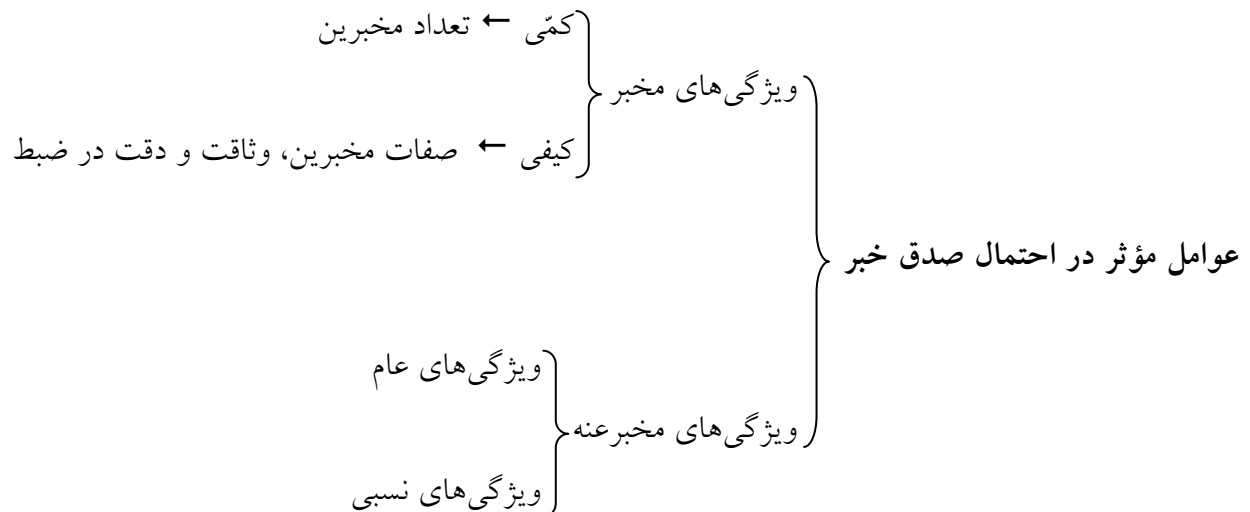
^۴. خبر کان.

^۵. یعنی: با تعداد کمتری از اخبار می توان به یقین رسید.

^۶. تعلیل برای سریع تر بودن حصول تواتر، در صورت مشخص تر بودن محور.

^۷. متعلق جار و مجرور: تطابق.

^۸. خبر یکون.

تطبيق

و كما تدخل خصائص المخبرين من الناحية الكمية و الكيفية في تقييم^۱ الاحتمال همان‌طور که ویژگی‌های مخبرین از جهت کمیت و کیفیت، در ارزیابی احتمال کذب دخیل است، كذلك تدخل خصائص المخبر عنه (أی: مفاد الخبر^۲) و هی^۳ علی نحوین: خصائص عامة و خصائص نسبية. هم‌چنین ویژگی‌های مفاد خبر هم دخیل است که به دو گونه متصور است: ویژگی‌های عام و ویژگی‌های نسبی.

Sco۲:۳۵:۵۹

۱. متعلق جار و مجرور: تدخل.

۲. یعنی: محتوای خبر.

۳. مرجع ضمیر: خصائص المخبر عنه.

چکیده

۱. تواتر بر سه قسم است: الف) لفظی: اخبار مخبرین با لفظ واحد مثل حدیث غدیر. ب) معنوی: اخبار مخبرین از امر جامع مشترک مثل شجاعت علی (ع). ج) اجمالی: اشتراک اخبار در لازم انتزاعی.
۲. هرچه محور اخبار تشابه بیشتری داشته باشد، احتمال کذب همه مخبرین کاهش می‌یابد.
۳. شخصیت و منافع مخبرین متفاوت است؛ بنابراین، مصالح مشابه هم بعید است.
۴. همان‌طور که خصوصیات مخبرین در حصول علم به صدق خبر مؤثر است، ویژگی‌های مفاد خبر نیز در علم به صدق یک خبر تأثیرگذارند.